

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı:1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

VAKIA SURESİ 79. ÂYETİ BAĞLAMINDA ABDEST- SİZ OLANLARIN MUSHAF A DOKUNMASI İLE TA- HARET İLİŞKİSİ

**The Relationship Of Touching Mushaf, Abdest And
Cleaning In The Context Of Case 79**

Yazar

Mehmet Seyid GECİT

Dr. Öğr. Üyesi Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mseyidgecit@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-5325-6822

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 31.05.2021

Makale Kabul Tarihi: 17.06.2021

Sayfa Aralığı: 247-266

Öz: Mushaf Allah'ın kelamını ihtiva ettiği için mukaddes bir kitaptır. Mukaddes olan bir kitaba mukaddes varlıkların dokunması gerekmektedir. Yapı itibariyle tâhir olan meleklerin dokunmalarında herhangi bir problemin olmadığı aşikârdır. Sonradan tuhr (pâklık) özelliğini kazananlar ise kendisinden istifade etmek istediklerinde mü'min olmaları kaydıyla, abdestli, hayız ve nifastan beri, cünüp olmama gibi şartları sağladıklarında Mushaf'a dokunabilirler. Kalp ve kalıpları necis olan müşrikler, kâfirler, ehl-i kitap ile Mü'min olmakla beraber abdestsiz olan, hayızlı ve nifaslı kadın, cünüp gibi maddî değil de manevî yönde kirli olanlar Mushaf'a dokunmaya layık değildirler. Mushaf'a dokunma konusunda günümüzde de bazı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu makalemizde müfessirler arasında vuku bulan görüş ayrılıkları ve Mushaf'a dokunmanın taharet/temizlikle olan ilişkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Levh-i Mahfuz, Mushaf, Kitap, Abdest, Taharet, Kur'an

Abstract:The Koran (mushaf) is a holy book as it contains the Word of God. Holy beings must touch a book which is holy itself. It is clear that with their pure and clear existence angels can touch it. When the ones who are not pure but become pure (tuhr) afterwards want to benefit from the book, as long as they are faithful and they have ablution and as long as they are not in menstruation, puerperal period and not junub can touch it. Unbelievers and polytheists whose hearts and bodies are dirty (najis), people of the book who have no ablution, those who are spiritually dirty are not worthy of touching the Koran. Today, different views have been put forward about touching the Koran. In this article, the differences of opinion among the exegeses and the relationship of touching the Koran with being clean will be discussed.

Keywords: Lawh-i Mahfuz, Mushaf, Book, Ablution, Purity, Qoran

Giriş

Konumuzun ana temasını oluşturan *لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ* “Ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir”¹ âyeti Mushaf’a dokunma ile tâhir olma ilişkisinin incelenmesi dikkate şayandır. Mushaf’a dokunma ve taharet ilişkisinin ortaya çıkması için âyette zikredilen zamirin neye raci’ olduğu, ayrıca tâhir olanların kim olabileceğini vuzuha kavuşturmak için bazı müfessirlerin görüşlerine başvurmamız gerekmektedir.

Müfessirler âyette geçen zamir ile ilgili birçok görüş ileri sürmüşlerdir. Kimi, kâinatın kaderinin içinde saklandığı levh-mahfûza raci olduğunu söylerken kimi de elimizdeki mushafa raci olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı da âyete farklı manalar yüklenmiştir. Bazı müfessirler, levh-i mahfûzdaki Kitab-ı meknûna ancak yapı itibariyle mutahhir/pâk olan meleklerin dokunabileceği şeklinde anlamışlardır. Kanaatimizce onları bu görüşe iten sebep, Kur’ân’ın nuzûlü sırasında müşriklerin söylemleri olmuştur. Kureyş müşrikleri, Kur’ân’ın şeytanlar tarafından indirildiğini söylediler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ “Temizlenenlerden başkası ona dokunamaz” şeklinde haber verdi.²

İmam-ı Şafiî (ö. 204/819) bu konuda tefsir ehlinin ihtilaf ettiğini söyleyerek bazı alimlere göre günahlardan arınmış olan meleklerin levh-i mahfûz’a ancak dokunacağını; bir kısmına göre ise namaz kılmanın kendisine caiz olduğu tâhir (abdestli) olanların, Mushaf’a

¹ Vâkıa, 56/79.

² Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hellâk, el-Kâsimî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, (thk., Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1418, IX, 128. Bkz., Seyyid Kutub İbrâhim Hüseyin eş-Şâribî, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru’s-Şurûk, Beyrut, 1412 h., VI, 3471.

dokunacağını ifade etmişlerdir. Bu manaya hadislerin kaynaklık ettiğini de gözler önüne sermektedir.³

1. Kitab'a Dokunma

Bu başlık altında zamirin merciyeti kapsamında ortaya çıkan değişik görüşler ele alınacaktır. Bu görüşler şu başlıklarla işlenecektir:

- Meleklerin Levh-i Mahfûz'a Dokunmaları,
- Abdestli Olanların Kur'ân'a Dokunmaları,
- Pâk olan Melek ve Müminlerin Kur'ân'a Dokunmaları,
- Manevi Açından tâhir Olanların Kur'ân'a Dokunmaları.

1.1. Meleklerin Levh-i Mahfûz'a Dokunmaları

İlgili âyetin değerlendirilmesi kapsamında zamirin merciyeti konusu ihtilaf sebebi olmuştur. Ayetteki "dokunma" lafzının, levh-i mahfûza dokunmasıyla ilgili olduğunu iddia edenler muttasıl zamirin Levh-i mahfûza raci olduğunu söylemişlerdir. Pâk olanlar manasına gelen muttâhirun kelimesinden yapıları itibariyle tâhir olan meleklerin kastedildiğini anlamışlardır. Bu yaklaşımda olanlar âyetin lafzını da dikkate alarak böyle bir değerlendirmede bulunmuşlardır.

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

³ Şafî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas, b. Şafî' b. Abdi'l-Muttalib, b. Abdi Menaf el-Kureyşî, *Tefsiru'l-İmami's-Şafî*, (Thk., Ahmet b. Mustafa el-Ferrân, Dâru't-Tadmiriyye, Suudî Arabistan, 2006, II, 1304.

“Kuşkusuz o, değeri çok yüce Kur’ân’dır. Meknun (korunmuş) bir kitaptadır. Ona ancak tâhir (tertemiz) olanlar dokunabilir. O, âlemlerin rabbinden indirilmiştir.”⁴

Levh-i mahfûz anlamında olan كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ifadesi لَا يَمَسُّهُ cümlesindeki zamire yakın zikredilmesinden ötürü tâhir olanların melekler olduğu yargısına varılmıştır. Levh-ı mahfûzdaki Kitab-ı meknûna ancak mutahhir/pâk meleklerin dokunabileceği görüşünü savunanlar arasında ilk müfessirlerden Mücahit b. Cubeyr (ö. 104/723) ve Mukatil b. Süleymân (ö. 150/768) yer almaktadır.

Mücahit b. Cubeyr, İbn Abbas’a (ö. 68/687-88) dayanarak gökteki kitabın kastedildiğini, dolayısıyla tertemiz meleklerden başka ona hiç kimsenin dokunamayacağını belirtmektedir.⁵

Mukatil b. Süleymân, günahlardan arınmış dünya semasındaki gezici meleklerin, Allah’ın arşının sağında bulunan meleklerin meknûn (korunmuş) kitap olan levh-i mahfûza ancak dokunabileceğini söylemektedir.⁶

Taberî (ö. 310/923), müfessirlerin bu konuda ihtilaflarının olduğunu zikrettikten sonra bu yaklaşıma ilişkin bazı rivâyetleri sunmaktadır:

Said b. Cübeyr’den değişik varyantlarla rivâyet edildiğine göre لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ dan maksat gökteki meleklerdir. İkrimiye ve Ebu’l-Aliye’den aynı görüş zikredilmiştir.⁷

⁴ Vâkıa, 56/77-80.

⁵ Mücâhid, Ebü’l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, (Thk., Muhammed Abdusselâm Ebu’n-Neyl), Dâru’l-Fikr el-İslâmî’l-Hadîsiyye, Mısır, 1989, I, 250, I, 646.

⁶ Mukatil b. Süleyman, Ebu’l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhî. *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*. Beyrut: Daru İhyai’t-Turas, 1423 h., IV, 224.

⁷ Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Çâlib el-Amulî Ebû Ca’fer et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vili’l-Kur’ân*, (Thk., Ahmed Muhammed Şakîr), Müessesetü’r-Risale, b.y., 2000, XXIII, 149.

Mezkûr müfessirlerin bu doğrultudaki görüşleri incelendiğinde kitaptan kastedilen şeyin gökteki levh-i mahfûz olduğu hususu ortaya çıkmaktadır. Gökteki kitaba da melekler dışındakilerin ulaşamayacağı malumdur. Bu kitaptaki kutsal kitabı taşıyıp peygamberlere indirenler meleklerdir.

1.2. Abdestli Olanların Kur'ân'a Dokunmaları

Bazıları da abdestsiz, cünüp ve adetli olanların Mushaf'a dokunamayacaklarını belirtmektedir. Onlara göre ilgili âyette geçen zamir kitabı maknûna değil de لَقُرْآنٍ كَرِيمٍ deki Kur'ân'a racidir. Böyle olunca abdestli olan ve adet ile cenabetten uzak olanların ona dokunması caiz olabilir.

Bu görüşü şu hadisler de desteklemektedir:

«وروى سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا تمس القرآن إلا وأنت طاهر»⁸

«روى سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا تمس القرآن إلا وأنت طاهر»

Salim b. Abdillah b. Ömer'den o da babasından rivâyet ettiğine göre Nebi (s.a.s) şöyle buyurdu: “Sen abdestli olduğun halde Kur'ân'a dokun.”⁹

وقد روى مالك وغيره أن كتاب عمرو بن حزم الذي كتبه له رسول الله صلى الله عليه وسلم ونُسختُه: (من محمد النبي إلى شريحيل بن عبد كلال والحارث بن عبد كلال ونعيم بن عبد كلال قيل ذي رعين ومعاوية وهمدان أما بعد) وكان في كتابه: ألا تمس القرآن إلا طاهر.

⁸ Ebû Bekr Abdurrazzak b. Hemmam, b. Nafi' el-Hamyeri el-Yemânî es-San'anî, *Tefsîru Abdi'r-Rezzak*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, II, 143.

⁹ Alâuddin Ali b. Husâmuddin İbn Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzilî, *Kenzu'l-Ummâl, fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Thk., Bekri Hayâtü- Safvetu's-Sekâ, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1981, I, 615.

Mâlik ve diğerlerinin rivâyetine göre Resûlullah (s.a.s) Amr b. Hazm'a yazmış olduğu mektubun nüshasında şu ibareler yer almaktaydı: "Allah'ın Peygamberi Muhammed'ten Şurahbîl b. Abdi Kulâl, Hâris b. Abdi Kulâl, Nuaym b. Abdi Kulâl Kaylu Zî Ruayn, Muâfir ve Hemdân'a. Bundan sonra... Mektubunda şu yazı geçiyordu: "Tâhirden (abdestliden) başka kimse Kur'ân'a dokunmasın."¹⁰

وَقَالَتْ أُحْتُ عَمْرَ لِعَمْرٍ عِنْدَ إِسْلَامِهِ وَقَدْ دَخَلَ عَلَيْهَا وَدَعَا بِالصَّحِيفَةِ: (لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ) فَقَامَ
وَاعْتَسَلَ وَأَسْلَمَ.

Hiz. Ömer'in ablasının evine gidip Kur'ân sayfasını getirmesini istemesi esnasında ablası, ona "temizlenenlerden başkası Kur'ân'a dokunamaz" demesi üzerine Hiz. Ömer Müslüman olmayı kabul etti. Ardından kalktı ve güsül yaptı.¹¹

Enes'in (r.a) Hiz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili rivâyetinde abdesti olmayanın Mushaf'a dokunamayacağını belirtmektedir. Hiz. Enes (ö. 93/711-12) şöyle demektedir: "Hiz. Ömer kılıç kuşanarak çıktı. Zühre oğullarından bir adam kendisiyle karşılaştı. Adam ona: "Ey Ömer! nereye gidiyorsun?" dedi. Ömer: "Muhammed'i öldürmek istiyorum" dedi. Adam: "Öldürdüğün taktirde Haşım oğulları ve Zühre oğullarından nasıl güvende kalacaksın?" dedi. Ömer ona şöyle dedi: "Nasıl?! Senin de kendi dinini terk ettiğini görüyorum." Adam: "Bundan daha tuhafını sana söyleyeyim mi? Senin bacın ile enişten senin dinini terk etmişler" dedi. Ömer, kızgın bir şekilde kız kardeşinin evine yöneldi. Onların yanlarında Habbâb (r.a.) (ö. 37/657-58) da vardı. Ömer'in hışımla kendilerine doğru gelmekte olduğunu gördükleri an, Habbâb'ı evde bir odaya gizlediler. Fâtıma Hâtun da hemen Kur'ân-ı Kerîm sahîfesini sak-

¹⁰ Taberî,, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 225; Muhammed b. Abdillâh Ebu Bekir b. Arabî, el-Mâlikî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 176.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn el-Kurdubî, *el-Câmiu'l-li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk., Ahmet el-Berdûnî-İbrahim Etfiş), Dâru'l-Kutubî'l-Mısriyye, Kâhire, 1964, XXVII, 225.

ladı. Ömer eve girince: ‘Neydi o işitmiş olduğum sözler?!’ dedi. O esnada Tâhâ sûrelerini okuyorlardı. Eniştesi ve kız kardeşi: “Sen yanlış duyduğun herhâlde, burada öyle bir şey yok!” dediler. Ömer: “İkiniz de dininizi terk etmişsiniz galiba” dedi. Eniştesi kendisine “Ya hak senin dininin dışında ise...” deyince Ömer hışımla eniştesinin üzerine yürüdü ve onu hırpalamaya başladı. Kız kardeşi kocasını savunmak için araya girdi. Eliyle tokatladı ve bacısının yüzünü kanattı. Şu yanınızdaki okuduğunuz kitabı verin hele ben de okuyayım” dedi. Bacısı: “Sen necissin (temiz değilsin)! ‘*Hâlbuki Kur’ân’a (yazılı sahifeye) pâk olmayan dokunamaz*’¹² kalk ve abdest al” dedi. Hz. Ömer kalkıp abdest aldı, sonra kitabı eline aldı ve Tâhâ sûresini başından başlayıp “*Şüphesiz Ben Allâh’ım, Ben’den başka hiçbir ilâh yoktur. Ben’i zikretmek için namaz kıl*”¹³ âyetinin sonuna kadar okudu. Hz. Ömer, “bana Muhammed’i gösterin” dedi. Hab-bab, Hz. Ömer’in sözlerini işittiğinde saklandığı yerden çıktı ve şöyle konuştu: “Ey Ömer! sana müjdeler olsun. Hz. Resulullah’ın (s.a.s) Perşembe gecesi yaptığı duasının senin için kabul edildiğini ümit ediyorum. “*Yâ Rabbi! İslâm’ı Ebu’l-Hakem bin Hişam veya Ömer bin Hattâb ile aziz eyle!*” diyerek duâ etmişti. Böylece Ömer, Resûlullah’ın yanına gitti.”¹⁴

Bu olayla Mekke’de daha İslam’ın başlangıcından itibaren Müslümanlar arasında Kur’ân’dan yazılmış sahifelere dokunanların abdestli olmaları fikrinin yerleştiği tesbit olmuştur.¹⁵

¹² Vâkıa, 56/79.

¹³ Tâhâ, 20/1-16.

¹⁴ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûdî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut, trz., V, 560.

¹⁵ Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Aşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tûnisîyye li’n-Neşr, Tûnus, 1984, XXVIII, 336.

Mushaf'a abdestli ve tâhir olanların dokunabileceğine dair yapılan değerlendirmelerde "tertemiz olanlar dışında ona dokunulamaz" âyetteki zamirin zamirin Kur'ân'a raci' olduğu görüşü kanaatimizce daha isabetli görülmektedir. Çünkü mevzu bahis olan Kur'ân'dır. Bir sonraki âyette geçen indirilmiş ifadesi de açık bir şekilde Kur'ân olduğuna dair güçlü bir karine olarak görülmektedir.

1.3. Pâk olan Melek ve Müminlerin Kur'ân'a Dokunmaları

Bazıları yukarıda zikredilen bu iki görüşü birleştirerek daha geniş bir şekilde yorum yapmaktadırlar.

Onlara göre, Melekler, Nebiler, Allah katında Kur'ân'ı getiren melek Resuller, insanlardan Resuller, Kur'ân'ı getirenler ve insanlara Kur'ân okuyanlar, günahlardan temizlenmiş herkes pâktr. Burada herhangi bir tahsis yapılmış değildir.¹⁶ Yani mutahhirun ifadesi mutlaktr.

Günahlardan pâk olan Melekler Kur'ân'a dokunabilirler. Cenabetten pâk olanlar ancak onu okurlar. Mushaf'ı ancak tâhir olanlar dokunabilir. Tabîler de bu âyeti aynı minvalde anlamışlardır. İbrahim b. Abdurrahman b. Yezid'ten (v. 75/694) rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: "Biz Süleyman ile beraberdik. Defi haccet için çıkıp gitti. Dönerken biz ona: "Keşke abdest alsaydın da Allah'ın âyetlerinden sana sorardık" dedik. O da: "Ben Mushaf'a dokunamam. Çünkü ona ancak tâhir (abdestli) olanlar dokunabilir" dedi. Bize unuttuğumuz bazı âyetleri okudu. Bu, şunu gösteriyor: Abdestsiz olanın Kur'ân'ı ezberden okuması caizdir. Mushafa dokunması caiz değildir. Cünüp olana gelince Mushaf'a dokunması ve tam bir âyet okuması caiz değildir."¹⁷

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII, 146, 152.

¹⁷ Ebû Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahru'l-Ulûm*, y.y., III, 398.

Bazı müfessirler, Mutahharun kelimesini özleri yönüyle temiz olan melekler ile manevîolarak temiz olan müminler olarak algılamışlardır. Buna göre Melekler ve tuhr üzerinde bulunan müminler Kur'ân'a dokunabilirler.

1.4. Manevi Açıdan tâhir Olanların Kur'ân'a Dokunmaları

Bazı müfessirler de tâhir olanları, manevî açıdan değerlendirip görüşlerini bu bağlamda irat etmişlerdir.

Katâde'ye (ö. 117/735) göre, Kur'ân'ı Kerîm'i ahiret hayatında sadece tâhir olanlar dokunacaktır. Dünyada kâfir, necis ve münafıklar da dokunmaktadır.¹⁸

İbn Abbas (ö. 68/687-88) da şirkten pâk olanların ona dokunabileceğine dair yorumda bulunmaktadır. Yahudi ve Hristiyanların Kur'ân okumalarını engellemiştir.

Ferrâ (ö. 458/1066), Kur'ân'ın tadına ve faydasına ancak ona inananların varacağını söylemektedir.

Muhammed b. Fudeyl (ö. 195/811), muvahhidlerden başkası onu okuyamaz, demektedir.

Hüseyin b. Fudeyl'e göre, Kur'ân'ın tefsirini, Allah'ın şirk ve nifaktan temizlediği kimseler ancak tefsir ve te'vilini bilir.

Ebu Bekr el-Verrak (ö. 280/893): "Mutlu olanlardan başka onunla amel etmekte başarılı olamaz" demiştir.

Ebu'l-Abbas b. Atâ'ya (ö. 114/732) göre, Kur'ân hakikatlerini, ancak kalplerini kirliliklerden temizleyen anlar.

¹⁸ Sana'nî, *Tefsîru Abdi'r-Rezzak*, 1419, II, 143.

Cüneyt (ö. 297/909) şöyle demiştir: Bunlar, kalplerini masivadan temizleyenlerdir.¹⁹ Masivadan kalpleri pâk olanlar ancak Kur'ân'a dokunurlar. Yani Kur'ân'ın ilk hakikatlerini ve ince işaretlerini ancak kalpleri kederler ve diğer şeylerden temizlenenler dokunabilir. İşte bu da ariflerin kalpleridir.²⁰

Manevî olarak tâhir olanların kastedildiği bazı rivâyetlerden de anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Müşrik ve kâfirlerin ruhları necis oldukları için onların Kur'ân'a dokunmaları yasaklanmıştır.

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم نهي أن يسافر بالقرآن إلى أرض العدو.

“Resûlullah (s.a.s) düşman topraklarına Kur'ân'la beraber yolculuk yapılmasını nehyetmiştir.²¹

Yukarıdaki hadiste geçen Kur'ân kelimesi ile Mushaf kastedilmiştir. Mecazen Kur'ân olarak kullanılmıştır.²²

Bazı müfessirler bu âyetin zahirine göre nefy manasında anlamışlardır. Yani onlara göre 'onlar Mushafa abdestsiz dokunmazlar' anlamına gelmektedir. Aslında nehy anlamına gelmektedir. وَأَلْمَطَّاتُ “boşanmış kadınlar bekliyorlar (beklesinler)”²³ âyetinde görüldüğü gibi 'bekliyorlar' ifadesinden maksat; 'beklesinler' şeklinde nehiy formudur. Buna göre cünüp, adetli, abdestsiz ve müşrik olanların, Kur'ân'a dokunmaları caiz değildir. Rivâyetlere göre

¹⁹ Ahmet b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk., Ebû Muhammed b. Aşûr), Daru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 2002, IX, 219. Bkz., Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Fethul-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, Beyrut, 1414, V, 193.

²⁰ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Âcibe el-Hasanî el-Enherî el-Fâsî, es-Sûfî, *el-Bahrî'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (thk., Ahmet Abdullâh el-Kureşî), Hasan Abbas Zekî, Kâhire, 1419 h., VII, 303.

²¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IX, 220.

²² Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Bağgâvî eş-Şafîî, *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk., Aburrazzak el-Mehdî), Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1420 h., V, 19,20.

²³ Bakara, 2/228.

sahabe ve tabiun söylediğimiz şekilde bu âyeti anlamışlardır. Mesela; Hz. Ali'ye (ö. 40/661): "Muhtdis (abdesti olmayan) Mushaf'a dokunabilir mi?" diye sorulduğunda "hayır" diye cevap vermiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas'ın oğlu Musab, Kur'ân'ı okuyordu. Bu arada eliyle zekerini karıştırıyordu. Babası, elinden Mushaf'ı çekip aldı ve ona şöyle dedi: "Kalk, abdest al, sonra Mushaf'ı eline al." Bu durumu gören Sahabilerden hiçbiri buna itiraz da etmemiştir.²⁴

Kısacası mezkûr âyet, zamirin mercii olan 'kitap' lafzından dolayı birçok manaya geldiği belirtilmektedir.

Şâyet bu kitap; semadaki kitaptır, denilirse bunun tevili hakkında iki görüş ileri sürülmüştür.

Birincisi: İbn Abbas ve Sa'd b. Cübeyr'e (ö. 94/713 [?]) göre, semada kitaba sadece pâk melekler dokunabilir.

İkincisi: Zed b. Eslem'e (ö. 136/754) göre bu kitabı elçi olan melekler, ancak elçi olan Peygamberlere indirir. Şâyet biz kitaptan maksadın elimizde bulunan Mushaf olarak telakki edilirse bunun tevili hakkında altı görüş söz konusu olacaktır:

Birincisi; Kelbi'ye (ö. 146/763) göre şirkten temizlenenler ancak Kur'ân'ı ellerine alabilirler.

İkincisi, Rabi' b. Enes'e (ö. 140/757) göre günah ve hatalardan temizlenenler sadece dokunabilir.

Üçüncüsü; Kâtade'ye (ö. 117/735) göre hades ve necasetten tâhir olanlar dokunabilir.

²⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, IX, 220.

Dördüncüsü; Ferrâ'nın (ö. 207/822) naklettiğine göre sadece Kur'ân'a iman edip böylece temizlenen kişiler, faydasının tadına varır.

Beşincisi; Muaz'ın Peygamber Efendimizden rivâyet ettiğine göre müminlerden başka kimse Kur'ân'ın sevabına dokunamaz. (nail olamaz).

Altıncısı; Kur'ân'ı Müslümanlardan başkası eline alamaz.²⁵

İmam-ı Kuşeyrî (ö. 465/1072) tefsîrinde Kur'ân'a dokunabileceklerin kir, kusur ve isyandan tâhir olanların olduğunu söylemekle beraber bu konuda bazı görüşleri de belirtmektedir.

1- Bu âyet emir anlamında bir haber cümlesidir. Yani, Şirk ve hadesten tâhir olanlar ancak Kur'ân'a dokunsunlar demektir.

2- Kur'ân'ın tadına ve bereketine iman edenler ancak varabilirler.

3- Ona ancak muvahhit olanlar yaklaşabilir. Kâfirler ise Kur'ân'ı dinlemekten hoşlanmadıkları için ona yaklaşmazlar.

4- Onun hayrına ancak ahiret gününde şekavetten tâhir olan ulaşabilir.

5-Latifelerini kainattan (masivadan) kalplerini tâhir edenler anlayabilir.

6- Sırlarını başkalarından temizleyenler dokunabilirler.

7- Ona saygılı olup hakkını yerine getiren dokunabilir.

²⁵ Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el- Bağdâdî, Mâverdi, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, (Thk., İbn Abdi'l-Maksûd b. Abdi'r-Rahîm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trz., X, 464; Bkz., Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdirrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, (thk., Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1422 h., IV, 228.

8- İlk saadet, sonra da rahmet suyuyla tâhir olanlar dokunabilirler.²⁶

Görüldüğü üzere tâhir kelimesine manevî bir boyut kazandırılmıştır. Hissî olmadan değişik cihetleriyle temiz olanlar Kur'ân'a dokunabilir, ondan feyz alabilir ve anlayabilirler.

2. Mushafa Dokunma ve Taharet İlişkisi

Buraya kadar biz konumuzu Kitap/Mushaf bağlamında değerlendirmelere tabi tuttuk. Ancak taharetin ne anlama geldiği ve Kur'ân'daki kullanımlarının hangi manaları ihtiva ettiğini tespit etmemiz gerekmektedir. Böylece Mushaf'a dokunma ile taharet ilişkisi daha da anlaşılmuş olacaktır.

Âyette geçen المطهرون kelimesi sözlükte kendi özlerini temizleyen anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi Hasan Basrî (ö. 110/728), Abdullah b. Afv (ö. 32/652) ve Selmân-i Fârisî (ö. 36/656 [?]) المطهرون anlamında المطهرون şeklinde okumuşlar. Yani kendi öz itibariyle tâhir olanlar demektir. ²⁷Yani onlar kendilerini istiğfar ve ilham ile temizleyenlerdir.²⁸

Ebu'l-Abbas el-Mukrî (ö. 756/1355) , Kur'ân'da الطهور kelimesinin dokuz anlama geldiğini belirterek, bunları şöyle sıralamıştır:

²⁶ Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdî'l-Melik el-Küşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, (Thk., İbrahim el-Besyûdî), el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Ammetü li'l-Kitab, Mısır, trz., III, 525-526.

²⁷ Nâsîru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tev'îl*, (thk., Muhammed Abdurrahmân el-Meraşlî), Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1418 h., V, 182.

²⁸ Ebû Muhammed Abdu'l-Hakk b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Temâm b. Atiyye el-Endulusî, *el-Muharrer'ul-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk., Abdusselam Abdüşşafi Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trz., V, 251, 252.

1- Kanın kesilmesi: وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ “Tâhir oluncaya kadar onlara yaklaşmayın”²⁹ âyetinde “hayız kanı kesilinceye kadar yaklaşmayın” anlamındadır.

2- Su ile istinca (temizlenme): فِيهِ رِجَالٌ مَّحْجُونٌ أَن يَتَطَهَّرُوا “Orada tâhir olmak isteyen adamlar vardır”³⁰ âyetinde ‘su ile istinca etmek (temizlenmek)’ anlamını ifade etmektedir.

3- GÜSÜL: فَأِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ “Onlar (kadınlar) tâhir olduklarında yanlarına gidiniz”³¹ âyeti gÜSÜL anlamında kullanılmıştır.

4- Kirlerden temizlenme: وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ “Orada onlara tâhir zevceler vardır.”³² Yani cennette onlara kirden temizlenmiş kadınlar vardır.

5- Günahlardan arınma: لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ “Tâhir alanlardan başkası ona dokunamaz”³³ ve خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ “Onların (zenginlerin) mallarından onları tâhir edecek zekâtı al”³⁴ âyetlerinde geçen taharet kelimesi günahlardan arınma manasına gelmektedir.

6- Şirkten arınma: وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ “Evimi tavaf yapanlara tâhir tut”³⁵ âyeti ‘Kâbe’yi şirkten arındır’ demektir.

7- Tayyib (hoş) arınma: نَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِكُمْ “Bu hem sizin hem de onların (bayanların) kalpleri için daha tâhirdir”³⁶ derken daha hoştur manasına gelmektedir.

8- Helal arınma: هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ “İşte bunlar kızlarım, size daha tâhirdirler.”³⁷ Yani bu kızlarım, evlenmeniz için helaldir.

²⁹ Bakara, 2/222.

³⁰ Tevbe, 9/108.

³¹ Bakara, 2/222.

³² Bakara, 2/25.

³³ Vâkıa, 56/79.

³⁴ Tevbe, 9/102.

³⁵ Hacc, 22/26.

³⁶ Ahzâb, 33/53.

9- Çirkinliklerden arınma: *وَيُطَهِّرْكُمْ تَطْهِيراً* "tam bir şekilde tâhir/tertemiz eder."³⁸ Yani sizi çirkinliklerden ve günahlardan arındırır.³⁹

Tuhr kelimesi tüm manalarıyla beraber mülâhaza edildiğinde Mushaf'a dokunma konusunda gerekli hassasiyet ortaya çıkacaktır. Böylece Mushaf'a dokunma ve tuhr ilişkisinin ne kadar ehemmiyet arzettiği anlaşılmış olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, kâinâtın Rabbi tarafından insanlara verilen bir emânettir. O sıradan bir kitap değil, Rahmân'ın öğrettiği ve tevatüren nakledilerek bize kadar gelen kutsal bir kitaptır. Kur'ân-ı Kerîm'e hürmet etmek, onun sahibine hürmet etmek manasına gelmektedir.

Müslümanlar ona karşı son derece tâzim hisleriyle dolmalı, taharet ile ona yaklaşmalı ve edeple okumalıdırlar. Kur'ân'dan büyük ölçüde faydalanmak için, maddî ve mânevî yönden Kur'ân okumaya hazırlık yapmak îcâb eder. Bu hazırlıkların başında temizlik olmalıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, temizlik ile ilgili birçok ilke bulunmaktadır. İçerisinde temizlik tavsiye eden bu kitaba temiz olanların dokunması layık olmaktadır. Kitabın sahibi temiz, içindekiler de temiz olunca temiz olanların dokunmaları çok münasip olmaktadır.

³⁷ Hûd, 11/78.

³⁸ Ahzâb, 33/33.

³⁹ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelfî ed-Dimeşki, *el-Lübâbu fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk., Âdil Ahmet Abulmevcûd-Ali Muhammed muavved), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 74.

Resûlullah bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: “Allah temizdir, temizliği sever.”⁴⁰

Kur’ân’a dokunmak ve taharet ilişkisi arasında sıkı bir bağ olduğundan dolayı onu elimize ve dilimize alırken ilk başta abdest ve gusle dikkat etmeliyiz. Taharetli bulunmak, maddî temizliği sağlayıp ibadetin edasını güzelleştirdiği gibi ondan alınacak manevî feyzi ve hazzı da artırır.

Tarih boyunca Müslümanlar Kur’ân’a karşı zarif bir davranış sergilemişlerdir. Mesela, mürekkeple yazılan yazılar silmek istediklerinde, su ile yıkamışlardır. Enes (r.a), Hulefâ-i Râşidîn zamanındaki talebelerin, Kur’ân âyetlerinin yıkandığı suları rastgele sağa sola atmadıklarını, ayak basılmayan yerlerde açılan temiz kuyulara döktüklerini bildirmiştir. Bu suları aynı zamanda şifâ niyetiyle kullandıkları da olmuştur.⁴¹

Hz. Ömer ve Hz. Osman (r.a), her sabah kalktıklarında Mushaf-ı Şerîf’i hürmetle öpmeyi âdet hâline getirmişlerdi. Abdullâh bin Ömer (r.a) da her sabah Mushaf’ı eline alır, büyük bir saygıyla öperdi. Duygulu bir şekilde: “Rabbimin ahdi, Rabbimin apaçık fermânı!” diye bağırna basardı.⁴²

İkrime (r.a) Mushaf-ı Şerîf’i alır, yüzüne ve gözüne sürerek ağlar ve: “Rabbimin kelâmı! Rabbimin kitâbı!” diyerek Cenâb-ı Hakk’a olan tâzîm ve sevgisini ifâde ederdi.⁴³

⁴⁰ Muhammed b. İsa, Ebu İsa et-Tirmizî, , *el-Câmiu’s-Sahîh Sünenü’t-Tirmizî*, I-V, Dâru’l-İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrût, tsz., Edeb, 41/2799.

⁴¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi’l-Feyz Ca’fer b. İdrîs el-Hasani el-Kettânî, *er-Risâletu’l- Müstedrife li Beyânu Meşhuri Kutubi’s-Sünneti’l-Müşrifeti*, Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, 2000, II, 200.

⁴² Kettânî, *er-Risâletu’l- Müstedrife*, II, 196-197.

⁴³ Ebu’l-Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Hamadevhi b. Nu’aym b Hakem en-Nisaburî, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Hâkim, *Müstedrek ala’s-Sahihayn*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 271.

İmâm Gazzâlî de Mushaf'a dokunma ile taharet ilişkisinin öneme dikkat çekmiştir. O'na göre, müslüman Mushaf'ı tutarken abdestli olmalı, saygılı davranmalı, kibleye dönmeli, başını eğmeli ve kibirli olmamalıdır. Kur'ân'ı ağlayarak veya en azından ağlamaya çalışarak, güzel sesle âşikâre ve tane tane okumalıdır.⁴⁴

Müslümanlar, hem abdest alarak temiz bir durumda Mushaf'a dokunmak sûretiyle hem de onun hükümleriyle amel ederek Kur'ân'a tazim konusunda kusur etmemelidirler. Çünkü hem fizikî hem de rûhî bir hazırlık yaptıktan sonra Kur'ân'a dokunup okunduğunda ilâhî feyz ve bereketten daha çok istifâde edileceği kesinlik kazanmaktadır.

SONUÇ

Vakıa 79. âyeti bağlamında incelediğimiz bu konuda, ayette geçen "La yemessuhu" kelimesindeki zamirin aidiyeti ve "Kitab-ı Mekkûn" ifadesiyle kastedilen şeyin ne ile alakalı olduğu hususunda müfessirlerin farklı yorumlar getirmesinden dolayı çeşitli görüşlerin ileri sürüldüğü tespit edilmiştir. Bu görüşlerden birincisi kitab-ı mekkûn olarak bilinen Levh-i mahfuza sadece meleklerin dokunmasıyla ilgilidir. Buna göre şeytanlar oraya ulaşamamaktadırlar. İkinci görüş, taharetin şartlarını oluşturan Müslümanların Kur'an'a dokunmalarıdır. Yani abdest almış, hadesten ve necasetten temizlenmiş Müslümanlar ancak onu ellerine alabilirler. Üçüncü görüş ise iki görüşü uzlaştıran görüştür ki buna göre hem melekler hem de taharet şartlarını yerine getiren müminler mushaf'a dokunabilirler. Bu görüş tek taraflı bir görüş olmayıp ilk iki görüşü

⁴⁴ Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulumi'd-Din, Daru'l-Minhac li'n- Neşr ve't-Taczi'*, Cidde, 2013, 283-288.

cem etmektedir. Dördüncü görüş hissî olmaktan ziyade manevî boyutta temiz olanların mushaf'a dokunmaları, onunla amel etmeleri, feyz bulmaları, onunla huzura ermeleri olarak anlaşılmaktadır. Tüm görüşler incelendiğinde meleklerin yaratışları gereği temiz olduklarından dolayı, levh-i mahfûza dokundukları gibi Mushaf'a da dokunabilecekleri uygun görülmüş, ancak abdestsiz, adetli, cünüp olan müminlerin Mushaf'a dokunmaları uygun görülmemiştir. Manevî açıdan necis sayılan müşrik ve kâfirlerin ona dokunması yasaklanmıştır. Değişik açılardan ondan istifade etme yolları bulunmaktadır. Bir Müslümanın kutsal kitabına yaklaşma hususu önem arz etmektedir. Bu da tertemiz olan kutsal kitaba yaklaşmanın tertemiz olanlarla olan ilişkisini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmamızda bugün de tartışma konusu olan Mushaf'a abdestsiz dokunup dokunulmayacağı hususuna da bir katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Bağâvî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Bağâvî eş-Şafiî', *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk., Aburrazzak el-Mehdî), Dru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420 h.,
- Bejdâvî**, Nâsîru'd-Dîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tev'îl*, (thk., Muhammed Abdurrahmân el-Meraşlî), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418 h.
- Cevzî**, Cemâleddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, (thk., Abdurrezzak el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1422 h.
- Dimeşki** Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Âdil el-Hanbelî, *el-Lübâbu fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk., Âdil Ahmet Abulmevcûd-Ali Muhammed muavved), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998
- Endulusî**, Ebû Muhammed Abdu'l-Hakk b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Temâm b. Atiyye el-Endulusî, *Muharrer'ul-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, (Thk., Abdusselam Abduşşafi Muhammed), Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, trz.
- Gazzâlî**, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulumî'd-Din, Daru'l-Minhac li'n- Neşr ve't-Taczi'*, Cidde, 2013.

- İbn Âcibe**, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî b. Âcibe el-Hasanî el-Enherî el-Fâsî, es-Sûfî, *el-Bahrî'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (thk., Ahmet Abdullah el-Kureşî), Hasan Abbas Zekî, Kâhire, 1419 h.
- İbn Arabî**, Muhammed b. Abdillâh Ebu Bekir b. Arabî, el-Mâlikî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003,
- İbn Aşûr**, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Aşûr et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1984.
- Kâsimî**, Muhammed Cemâluddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsim el-Hellâk, *Mehâsinu't-Te'vîl*, (thk., Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418, IX, 128.
- Kettânî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebî'l-Feyz Ca'fer b. İdrîs el-Hasani el-Kettânî, er-Risâletu'l- Müstedrife li Beyânu Meşhûri Kutubi's-Sünneti'l-Müşrifeti, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2000,
- Kurdubî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn *el-Câmiu'l-li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk., Ahmet el-Berdûnî-İbrahim Etfîş), Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, 1964,
- Kutub**, Seyyid, İbrâhim Hüseyin eş-Şâribî, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1412 h.
- Kuşeyrî**, Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdî'l-Melik *Letâifu'l-İşârât*, (Thk., İbrahim el-Besyûdî), el-Heyeti'l-Misriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitab, Mısır, trz., III, 525-526.eyrut, 1414, V, 193.
- Mâverdi**, Ebu'l-Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî el- Bağdâdî, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, (Thk., İbn Abdî'l-Maksûd b. Abdî'r-Rahîm), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mukatıl b. Süleyman**, Ebu'l-Hasan Mukatıl b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhi. *Tefsîru Mukatıl b. Süleyman*. Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 1423 h., IV, 224.
- Mücâhid**, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, (Thk., Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Neyl), Dâru'l-Fikr el-İslâmî'l-Hadîsiyye, Mısır, 1989, I, 250.

- Sa'lebî**, Ahmet b. Muhammed b. İbrahim Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, (Thk., Ebû Muhammed b. Aşûr), Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- San'an'î**, Ebû Bekr Abdurrazzak b. Hemmam, b. Nafi' el-Hamyeri el-Yemânî, *Tefsîru Abdi'r-Rezzak*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, II, 143.
- Semerkandî**, Ebû Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, b.y., trz., III, 398.
- Suyûdî**, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz., V, 560.
- Şafîî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas, b. Şafi' b. Abdi'l-Muttalib, b. Abdi Menaf el-Kureyşî, *Tefsîru'l-İmami's-Şafîî*, (Thk., Ahmet b. Mustafa el-Ferrân, Dâru't-Tadmiriyye, Suudî Arabistan, 2006.
- Şâzilî**, Alâuddin Ali b. Husâmuddin İbn Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzilî, *Kenzu'l-Ummâl, fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef âl*, Thk., Bekri Hayâtî- Safvetu's-Sekâ, Müessesetu'r-Risâle, y.y., 1981.
- Şevkânî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî el-Yemenî, *Fethul-Kadîr*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk,
- Taberî**, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib Ebû Ca'fer, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, (Thk., Ahmet Muhammed Şâkir), Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tirmîzî**, Muhammed b. İsa, Ebu İsa, *el-Câmiu's-Sahîh Sünenü't-Tirmîzî*, I-V, Dâru'l-İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, tsz.